

ՀՆՈՐԵԱՅ ԽԵՑԵՆԿԱՐ ՄԸ

Ս. Քառասուն Մանկունք պատմական եկեղեցւոյ Համեստ զանձատան մէջ, տարիներ առաջ պատահեցանք շարաշար կերպով վնասուած ու գրեթէ անճանաչելի դարձած, ու ընդամենը՝ մեծ ու փոքր, անաղարտ կամ վնասուած՝ 24 կտորներէ բաղկացած հին եւ ազնիւ խեցեղէն նկարի մը: Առաջին քննութեամբ իսկ մեր ուշադրութիւնը գրաւեց աւելի քան երկու դարու հնութիւն ունեցող այս բեկորը, արուեստի, զարդանկարչութեան եւ գրչութեան զեղեցիկ հաւաքածու մը արդարեւ, զոր չուշացանք ամբացնել ապակեայ մասնաւոր արկղի մը մէջ, անոր գրեթէ բոլոր աւերուած կտորները ի մի ամփոփելով:

Այս բնորոշ խեցեկարը, որ ունի $0,92 \times 0,68$ սնդմ. մեծութիւն, անտարակոյս զարդարած է Ս. Քառասնից սիւնադարդ ու կամարակապ տաճարին հիւսիսային որմին մէջ Հաստատուած մկրտարանին ճակատը. վասն զի կից փոքր եւ հնազոյն մատրան մկրտութեան աւազանին ու եւ է կերպով չի յարմարիր ան: Կ'երեւայ որ 1888ին երբ տաճարին մկրտարանը ի նորոյ շինուեցաւ՝ համակ դեղնամոյն ու ազնիւ մարմարիոնէ, նախկին աւազանը եւ անոր վրայ ադուցուած այս զեղեցիկ խեցեկարը մեծ չափով վնասուած էին ու բեկորները դրուած Հասարակ թիթեղի մը մէջ. այնպէս որ անկէ յետոյ երբ ամէն անգամ այս բեկորները տեսնել պէտք կ'ըլլար, դանձք դուրս կը հանէին թիթեղէն եւ ապա կրկին հոն կը դնէին անհոգութեամբ, պատճառ դառնալով որ արդէն հատ ու կտոր մասերը կրկին կոտրուէին կամ կորսուէին:

Հալէպի Ս. Քառասնից եկեղեցին նկարագրելու առթիւ Հայր Ս. Էփրեկեան (Բնաշխարհիկ Բառարան, էջ 419 ք) կը պատմէ որ՝ «այս եկեղեցիս ի հնումն պահուեալ էր ընտիր զարդերով, չինական յախճապակիներով եւ միւսիոն նկարներով: Աւագ խորանի կամարի ամբողջութեան չափով յատկապէս Զինաստան շինուած եւ խնամով բերուած շարուած էր Ս. Աւետարանչաց, Հրեշտակաց եւ այլ պատկերներ, հանդերձ հայատառ արձանադրութեամբ: Ականատեսն Կ. Ս. Ղազանճեան, կ'ըսէ. «... այսպիսի մի սքանչելի բան, այսպիսի մի յիշատակ քանդել կուտան, այսինքն այն պատուական շինիները իբր հնութեան մի կոշտութիւն փրցունելով կիրով կը ծեփեն, եւ այն շինիներուն կտորուանքը կը լեցնեն եկեղեցւոյն մի անկիւն»:

Ականատեսին զիտողութիւնները ճիշդ են: ապացոյց, ահա յախճապակեայ նկարս որ տարիներէ ի վեր լքուած մնացած է անկիւն մը եւ որ սակայն միակը չէ եղած Ս. Քառասնից եկեղեցին զարդարող բնորոշ յիշատակներուն: «Միւսիոն նկարներուն մեծագոյն մասը ուր իտալական եւ հօլլանտական դպրոցներու յատուկ իսկապէս յաջող կտաւներ կան, կը մնայ անկողմ. իսկ չինական յախճապակիներէն կը մնայ միայն այս մէկը, եթէ երբեք ներելի ըլլայ ենթադրել որ ան յատկապէս Զինաստան ապստարած զործ մըն է: Ոսկի եւ արծաթ «ընտիր զարդեր»էն շատ քիչ բան մնացած է դժբաղդարար: 1840 թուականներուն եկեղեցւոյ յատուկ հաշուական տոմարէ մը հասկցուած է որ «Փաշային կաշառք տալ»ու հարկադրութեամբ հալեցուած ու ծախուած են եկեղեցւոյ

բաղմամբիւ ու ծանրագին զարդերն ու սպաս-
ները, առանց սակայն ընդօրինակելու իւրա-
քանչիւրին վրայ արձանագրուած յիշատակա-
րանները: Զարմանալի է որ ըստ Ղազանճեանի
յատկապէս Զինաստան ապսպրուած եւ խնամով
բերուած ու աւագ խորանին կամարին մէջ ա-
ղուցուիլը ակնարկուած Աւետարանչաց, հրեշ-
տակաց եւ հայատառ արձանագրութեամբ յախ-
ճապակեայ այլ պատկերներու ոչ իսկ փոքրիկ
փշրանքները մնացած են եւ ութսունամեայ եւ
աւելի ծերունիներ չեն յիշեր ատանկ զարդեր
տեսած ըլլալին, եւ կամ լսած անոնց մասին:
Հիմնուած Ղազանճեանի վկայութեան, անկա-
րելի չէ սակայն հետեցընել որ Բէյի Յիսայի
(1500), Պետիկենց եւ Սանոսենց (1600) տու-
ներու նման բարերարներ ունեցող Ս. Քառու-
սուն Մանկունք եկեղեցին ունեցած չըլլար նման
արժէքաւոր զարդեր, որոնք ժամանակի բն-
թացքին անհոգութեամբ կորսուած են, առանց
հետքեր ձգելու:

Յախճապակեայ նկարս խորանազարդի մը
ձեւը ունի. բուն խորանը որ $0,60 \times 0,35,5$ սան-
դմ. մեծութիւն ունի, մէջը հաշուելով 6 սնդմ.
եզերազարդն ալ, կ'ամփոփէ Յովհաննու Աւե-
տարանի Ա. 1-17 համարները ըման, «Ի սկզբա-
նէ էր Բանն, եւ բանն էր առ Ած. ...» չինա-
կան սպիտակ անթափ մելանով եւ սեւ յատա-
կի վրայ միաձեւ բոլորդիր, կանոնաւոր տողա-
շարի վրայ, որոնց վերջին տողը սակայն
զարձեւալ սեւ թանաքով զլխագիր է եւ մեծա-
գիր. «Ամէն ամէն ասեմ քեզ, եթէ ոք ոչ ծնցի
ի ջրոյ եւ ի Հոգւոյ (ո՛չ՝ պակաս է) մտանէ
յարքայութիւն Այ. (այլուր՝ ո՛չ կարէ մտա-
նել)»: Այս քսան տող զրչութիւնը ու եւ է զար-
դագիր չունի, սկզբնատառն իսկ պարզ է:

Սորանազարդին կը յաջորդէ բուն խեցե-
նկարը որ $0,68 \times 0,55,5$ սնդմ. մեծութեամբ
քառանկիւն մըն է, 9 ու կէս սնդմ. յայն եղե-
րազարդի մը մէջ առնուած: Այս եզերազար-
դին ներքին աջ եւ ձախ կողմերը կան երկու
սիւներ որոնց կէսէն քիչ աւելի մասը զրաւած
են զարձեւալ աւետարանական մէջբերումներ,
առաջինին նման ընտիր բոլորդիր»: Եւ եղև (ի)
մկրտել ամ. Ժողովուրդե(ա)նն եւ Յի. մկրտելն
եւ կալ յազաւթս (Ղուկաս Գ. 21-22:

Սորանազարդը ունի մաքուր սպիտակ յա-
տակ, թղթեայ կամ մազաղաթեայ մաքուր էջի
մը նման: Եզերազարդը զարձեւալ սպիտակ յա-
տակի վրայ է: Ծագիկներու բոլոր մօթիֆները
հայկական, արաբական եւ մասամբ պարսկա-
կան ոճի խառնուրդ են եւ ուր տիրող դոյներն
են լեզակագոյն, դեղնամոյն եւ կանանչ, զա-
նազան ձեւի ճոխ վարդեակներով եւ վայելուչ
տերեւներով:

Կեղրոնական բուն նկարը որ կը ներկայա-
ցնէ Յիսուսի Մկրտութիւնը, դժբաղդարար մե-
ծագոյն մասով կոտրած է: Մէջտեղը կ'երեւայ
Յիսուս, երիտասարդ տարիքով: Մինչեւ ուսե-
րը իջնող սեւ երկճիղ մաղերով առատ զլխուն
բոլորտիքը կ'երեւայ խաշանիչ լուսապսակ,
դեղինի եւ կանաչի խառնուրդով: Յունա-
կան տառեր կ'երեւան խաշի երեք անկիւննե-
րուն մէջ: Յիսուս կիսամերկ է. միայն լեզա-
կագոյն կտաւ մը կը ծածկէ մէջքը ու կ'իջնէ
մինչեւ ծունկերը: Աջ նուրբ ձեռքը ձախ կուրծ-
քին վրայ է, ուր կ'երեւան միայն երկու մատ-
ները, բացուած: Ձախ ձեռքը միշտ մերկ, ձախ
ոտքին վրայ իջեցուցած է, մէջքի կտաւը վեր
հանգրիծելու ձեւով՝ որպէս զի ջուրին մէջ
չթրջի: Գետին ջուրը թէեւ նկարիս մէջ չ'երե-
ւար, բայց որոշ է որ Յիսուս կիսովին ընկղմած
է ջուրին մէջ:

Յիսուսը մկրտող Յովհաննէսին զլուխը
եւ մարմնոյն կէս մասը միայն կ'երեւան նկա-
րիս մէջ. մնացեալը, աւա՛ղ, կոտրած ու իս-
պառ կորսուած է: Մօրուքը Յիսուսի մօրուքէն
քիչ մը թաւ. զլխուն մաղերը սեւ: Հագած է
կիսովին կապոյտ պարեպօտ: Աջ ձեռքը երկա-
րած է Յիսուսի զլխուն, ափով կամ թասով
ջուր թափելու գիրքի մէջ զԱյն մկրտելու:
Յիսուսի ձախ կողմը, գետին ձախ ափին վրայ
կ'երեւան երեք հրեշտակներ, չա՛տ յաջող եւ
զեղեցիկ նկարչութեամբ՝ ինչպէս ամբողջը,
երեքն ալ իզական դէմքով եւ տարազով: Հրեշ-
տակները կանաչ պարզ լուսապսակ ունին: Վե-
րի երկուքը հագած են երկնագոյն պարեպօտ՝
ճոխ եւ արդիական՝ եւ Բեթղեհէմի հովիւնե-
րուն կամ երկինքի հրեշտակին նման ուրախ,
«Փառք ի բարձունս» կ'երգեն կարծէք, ձեռ-
նամած ու խոնարհ: Իսկ երրորդը, որ կիսովին

ՅԻՍՈՒՍԻ ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆԸ
(Յախնապակեայ նկար)

ծնրադրած դիրք ունի, կը կրէ միակտոր լազուարտ պարեգոտ: Ձեռքերուն մէջ ունի սպիտակ մեծկակ կտաւ մը ու կը սպասէ որ Յիսուս ջուրէն ելլելուն, չորցունէ Անոր մարմինը: Այս երեք հրեշտակները մասնաւորապէս եւ խմբանկարս ընդհանրապէս շա՛տ կը յիշեցունեն Հայկազի մէջ գրուած ու ծաղկուած ընտիր Աւետարաններուն նկարները, եւ հաւանական է որ վարպետ նկարիչս իր աչքերուն առջեւ ունեցած է Ս. Քառասնից եկեղեցւոյ յատուկ ձեռագրաց հատընտիր հաւաքածուն:

Խեցենկարիս չորս անկիւնները կան չորս աւետարանիչներու սիրուն, նուրբ եւ արժէքաւոր մանրանկարները, իւրաքանչիւրը կրելով

իր հայաւատն անունը եւ իր աւետարանին առաջին համարը. այսպէս Մատթէոս «Գիրք ծննդեան Յի. Քի. որդի Դաւթի»:

Մատթէոս հազած է լազուարտ փիլոն, ճոխ, ծաղկենկար, եւ երկու ձեռքերուն մէջ կը կրէ մագաղաթեայ Աւետարանը, բացուած դիրքով: Դէմքը իսկական յաջողութիւն մըն է. վրձինի հաղիւ քանի մը գիծ, բայց շատ սիրուն եւ վերին աստիճանի նուրբ: Լուսապսակը, դէմքը՝ վայելուչ, սպիտակ ու ալեւիառ մօրուքը, ներդաշնակ են եւ ակնհասճոյ:

Մարկոսի մանրանկարը, ափսո՛ս, ամենէն շատ փնասուածն է ու դէմքին կէսը կ'երեւայ միայն, կանաչ լուսապսակով եւ երկու կող-

մերը ՄԱՐ-ԱՆՍ, սիրուն զլխադիրերով: Վա-
յելուչ են դէմքին նուրբ գիծերը:

Ղուկասի մանրանկարն ալ թէեւ մնաստւած
է, բայց շատ թեթեւ կերպով. գոնէ դէմքը
բոլորովին անաղարտ է եւ դէմքն է լուրջ
եւ գիտնական մարդու մը. ճերմակ մազեր, եւ
ճերմակ մօրուք, զլխուն վերեւ կանաչ լուսա-
պօսակ: Մոխրագոյն թիկնոցի մը վրայէն հա-
զած է մոխրագոյն փիլոն. կուրծքին վերի մա-
սը եւ վիզը հոլանի են: Թէեւ կոտրած, բայց
Ք. դիրէն յայտնի կ'երեւայ որ աջ ծունկին վրայ
դրած է նոյնպէս բաց Աւետարանը, ուր կը
կարդացուի «Քանզի բազումք յօժարեցին...»:
Նոյնքան մնաստւած է նաեւ Յովհաննէս, որուն
զլխուն աջ մասը չկայ, չարաչար մնաստւած
ու կոտրած ըլլալուն: Ունի լերկ, պայծառ ու
հանճարեղ զլուխ, շատ աւելի զեղեցիկ քան
աւետարաններու մէջ երեւցած նկարներն ու
մանրանկարները: Ունի կանաչ լուսապօսակ եւ
հագած է կապոյտի եւ կանաչի խառնուրդ ճօն
վերարկու: Ծունկերուն բացուած Աւետարանի
մագաղաթին վրայ կը կարդացուի «Ի սկզբանէ
էր բանն եւ բանն էր»:

Կեդրոնական նկարը եւ չորս աւետարան-
ները պարփակող եզերադարձը հոս աւելի լայն
է, զրեթէ 10 սնդմ. որով մէջի վարդեակները,
կաղնետերեւներն ու այլ վարդերը աւելի մեծ

են, վառ ու կենդանի: 4,5 սնդմ. լայն եւ 25
սնդմ. երկար զոյգ մը սիւներուն վարի երկու
մասերուն վրայ կը կարգացուի հետեւեալ յի-
շատակարանը.

«Յշտկ է ԱՆՆԱՅԻՆ եւ հօրն ՏԻՐԱՅՈՒ ԱՐ-
ՐԱՀԱՄԻՆ եւ ժամկոչ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԻՆ եւ մօրն
ԱՃԱՍԽԱՆԻՆ եւ ԳԵՈՐԳԻՆ, ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ. Հա-
յոց քվ ՌՃԿ (= 1711)ին. Աժ... (երկու բառ
կոտրած):

Իսկ ստորին եզերադարձին վերին չրթուն-
քին վրայ ամբողջ տող մը կը կարդացուի արա-
բերէն հետեւեալ յիշատակագրութիւնը՝ սա
թարգմանութեամբ.

«Շինեց նուաստ ՀԱՆՆԱ որդի Մ (... մնաց-
եալը, մէկ բառի տեղ կոտրած, Մուսավվէրի)
ի ՀԱՆԱՊ քաղաքի քուին 1711»:

Եթէ անփաս մնացած Մ սկզբնատառով
կարելի ըլլայ Մուսավվէրի որդի կարդալ Հան-
նան, այդ պարագային այս զեղեցիկ ու արժէ-
քաւոր յախճապակեայ նկարը ԺԷ. դարու վեր-
ջերը եւ յաջորդ ԺԸ. դարու կէսէն աւելին ապ-
րած Հաննա կամ Անանիա Մուսավվէրի գործը
կարելի է նկատել, համարաւոր յոյն նկարիչ
մը արդարեւ, որուն քսանէ աւելի նկարները
քաղաքիս Հայոց, Յունաց եւ Մարօնիթներու
եկեղեցիներուն մէջ տեսած ու աւելի մանրա-
մասնօրէն քննած եմ:

Հալէպ

ԱՐՏԱԽԱԶԳԻ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ